

NÉHÁNY ADAT KISTERENYE HATÁRNEVEIHEZ

Egyrészt a táj, falu szeretete, másrészt tudományos szempont vezetett, amikor gyűjteni kezdtem Kisterenye határneveit.

A helynevek, határnevek gyűjtése nemcsak a történetírásnak szolgált gazdag anyagot, hanem nyelvünk fejlődéstörténetének is. Egy-egy szó, név etimológiájában benne van annak egész fogalomköre, amely a későbbiek folyamán vagy bővült, vagy sekélyebb lett, vagy esetleg változatlan maradt. A szó, a név tehát egyrészt a nyelvnek, másrészt a fogalom változásának periódusait jelzi egy nyelvjáráson belül.

Munkám korántsem befejezett, sőt nagyon is töredékes. Ebben a rövid tanulmányban csupán az érdekesebb adatokat közlöm. Természetesen még ezek is kiegészítésre szorulnak.

A KÖZSÉG TÖRTÉNETÉRŐL

Kisterenye a Zagyva völgyében helyezkedik el. Csodálatos panorámát nyújt környezete, mely a büszke hegyormok koszorúitól ékes. Csendes nyári délutánokon, ha elnézünk dél felé, a Mátra kihűlt vulkán-vonulata mosolyog ránk, megbékélt nyugalommal. Ki gondolná, hogy valamikor lángot fújt az alatta elterülő völgyre, ahol ma Nagybatony kéményei pöfökkelnek, s sötét tárnák ontják gazdag kincsüket. Északon a Karancs szerény hegycsoportja nyújtja fejét a vonuló felhőknek, és Salgó vára mesél a fűre szellőnek. Keleten az Aranyhegy bronzkori emlékeit rejtegeti, és fájdalmasan megrázza a kopaszodó fejét, ha avatatlan kezek durván belevágnak sárga húsába. Történelmi időkről susog a nyugati Cserhát. Hátán régi várak porladoznak, régi álmok szunnyadoznak. A kicsi Zagyva pedig ringatja fodrait, s békésen hallgatja az éneklő gépek hangját.

A XV. század már 1413-ban beszélt erről a községről. Derecsényiek még

Egyházas, és Vásáros Terenye néven ismerték, s büszkék voltak rá, mert Zsigmond királytól kapták ajándékba. Derecsényi igyekezett meghálni a király jóságát, mert 1431-ben a husziták ellen 50 lovast állított csatarendbe. Megcsillan szemem, amikor megtudom, hogy 1451-ben Hunyadi János megszállt Kisterenyén. amikor Giskra ellen vonult. Közel száz év múltán már törökök ütök fel lófarkas sátraikat, s rombadöntik a községet.

Az 1332—37 körül épült templom is valószínűleg áldozata lett a dúlásnak.

1548-ban Derecsényi István és Tamás, 1598-ban Bakos János jobbágysági dolgoztak az aranyló lankákon.

Biztosan megtetszett a táj a nagy fejedelemnek II. Rákóczi Ferencnek is, mert 1700 körül kétemeletes kastélyt építtetett az azóta már feledésbe ment Rákóczi hegyre. A kastély, a hely a múlt temetőjébe került. Nehol könyvek lapjain találkozunk csak vele.

1740-ben a Forgách és Jánoki családok éltek itt, 1770-ben Vass Erzsébet, báró Luzsénszky özvegye, és Jánoky Sára, valamint Bornemissza József bírtak földesúri joggal.

1826-ban Gyürky Pál híres gazdaságban főként tenyésztésével is foglalkozott. Felépítette híres kastélyát, mely még ma is hirdeti zsindeletetőivel a barokk művészet gazdagságát.

Itt ringott a tudományos műgyűjtés bölcsője is. Kubinyi Ferenc 1821-ben adta át barátjának, a szenvedélyes műgyűjtő Jankovich Miklósnak hárshegyi leleteit.

Valahol a Kúrián látott napvilágot 1833-ban Abonyi Lajos, az akkoriban közkedvelt népszínműírás egyik alakja. Az iskola kertjében felállított emlékmű, a bronz emléktáblával születésének 100. évfordulójára készült, a salgótarjáni Balassa Bálint Irodalmi Társaság gondozásával.

Gyürky egykori kastélya, amely később Solymosy báró tulajdonában volt,

ma a község közigazgatásának egyik központja. A tsz-iroda sarkában szép rokokó asztal látható, egy darab a művészetből, a nemesen hajló boltívek alatt.

Az idő elszállt, de éneke a nevek, s a nevekben benne cseng egy darab magyar földnek minden bánata. de benne cseng a ma, és holnapok szárnyaló himnusza is.

A KÖZSÉG HATÁRA

Kisterenye határa igen nagy kiterjedésű. (A település területével együtt kb. 17 100 hold.)

A mezőgazdasági viszonyok tekintetében változatos képet látunk. Az 1850-es évek körül nagyon kevés volt a szántó. Ennek magyarázatát főleg kedvezőtlen fekvésében látom. Sok a domb, kevesebb a sík terület. Az akkori mezőgazdasági eszközök fejletlensége, a gazdaember tapasztalatlansága miatt nagy területek parlagon hevertek. Így történt aztán, hogy a gabona elégtelensége következtében minden telen eladtak egy pár ökröt családonként. és az árán búzát vettek. Ha valaki hozzálatott egy-egy domboldal megműveléséhez, a többiek megszólták: „*tenkre akarja tennyi az állatot.*”

A parlagterületeken legeltettek. A falu határa tele volt legelővel. A legelő mellett igen nagy területet foglalt el az erdő. Erdemes megnézni az 1911-es statisztikát is: 5800 hold volt a szántó, 100 hold kaszáló, 3830 hold legelő, 6000 hold erdő.

A korszerű mezőgazdaság következtében ez a statisztika sokkal kedvezőbbben alakult. A domboldalakon, szinte hegy-számba menő területeken gabonanövények, kapások zöldellnek.

A lakosság (6590 fő) egy része a helybeli tsz-ben gazdálkodik 1050 holdon, másrésze bányánál, vasútnál dolgozik. Egyéni terület 400 öl, igen nagy darabot művel az Állami Gazdaság.

A terület neveinek összegyűjtésénél figyelembe vettem a történeti adatokat, elbeszélők mondásait és számos forrásmunkát.

A HATÁR NEVEI

A település délkeleti részén terül el az *Aranyhegy* (helyi szóhasználatban

Aranyhegy) 1813 előtt *Hársashegy* néven ismerték. Akkor is erdővel borított vonulat volt. (a hegy, mint fogalom, általában magasabb kiemelkedésekre vonatkozik a terenyei szóhasználatban. (A domb, vagy halom, megkülönböztetett értelemben fordul elő pl. *Akasztódomb, Kishalom.*) „Az erdőt 1813-ban kiirtották. Ettől kezdve a záporok a kopár domb meredek oldalát állandóan mosták, tarolták. Ilyenkor, egy-egy zápor után, bronz, cserép, sőt gyakran aranytárgyak is kerültek napfényre. Utóbbiakat eleinte a helybeli kereskedők olcsó pénzen vásárolták össze. A terenyei palócok azonban csakhamar rájöttek, hogy érdemes a „kincsek” gyűjtése, igen jó jövedelmet jelent a számukra...” (Patay Pál: Nógrád megye régészeti emlékei. Bp. 1957.)

Kubinyi Ferenc a gyűjtésről így emlékszik meg: „*A kereskedők, kivált aszszonyok, keresés közben imádkoznak, egyik kézben kapát, másikban olvasót tartván, gyakran azt vélné az ember, hogy búcsút járnak... az egész hegy pezseg a sokaságtól...*” (Kubinyi Ferenc: Nógrád vármegyében fekvő Kis-Terene helység határában Hársas nevű hegyben található régiségekről.

Sas. 1933. 108. o.)

„1821-ben történt, hogy *Kubinyi Ferenc Kisterenyén egy palóc legény szűrén egy bronz „boglári” pillantott meg. Éleslátása felismerte e tárgyban a régmúlt idők emlékét s ettől kezdve gyűjteni kezdte azokat a leleteket, amelyeket a kisterenyiek az ottani Hársashegy oldalában igen szép számban találtak.*

1832-ben *Kubinyi, Fehérvári Gáborral* együtt megindította a Hársason az első céltudatos ősrégészeti ásatását.” (Patay P. Nógrád megye régészeti emlékei. Bp. 1957. 13. o.)

Két helybeli tudósító így említi a hegy elnevezésére vonatkozó hagyományt: „*Valamikor hánkolódott az az arany, a földet emelgette.*” (Szilágyi Gábor és Lengyel László közlése.)

A hegy neve a köztudatban, mint *Aranyhegy* szerepel. A régi elnevezést csupán a hegy alatt elterülő un. *Hársas-alja* (Hársasallya) őrzi.

Az *Aranyhegy*hez fűződő babonás hiedelem még egyesek emlékezetében él. Azt tartották ugyanis, hogy a hegyben van egy pince, amely kincset rejt magában, és minden hetedik évben megnyitja ajtaját. Ilyenkor az ügyes ember

berohan a barlangba, s rengeteg kincset talál.

Valamikor itt épült az előzőekben említett Rákóczi kastély is. A határ délkeleti részén, az Aranyhegy lábánál van az un. *Akasztódomb*. A hagyomány szerint embert akasztottak itt valamikor. A nevéet tehát innen kapta. Ha ellenkező irányban haladunk, délnyugat felé meglátjuk az *Ábrahámhegy* szántóval és gyümölcsösével tarkított vonulatát. A szóhasználat itt már nem következetes. Csak dombról van szó, s a nép ajkán, mint hegy ismeretes. Nevét az egykori *Gyürky Ábrahám*tól, Gyürky Pál fiától örökölte.

Sokat emlegetett név a *Szénégető* is Kisterenyén. Javarészt kapás és gabonánövénnyel van beültetve. A név keletkezéséről a Magyarország vármegyéi és városai c. kötet így számol be: „Az erdőben uralkodó fánemek (Kisterenyén) a bükk és a cser, melyeket 60 éves fordában kezelnek. Termékek: szerszám, épület, tűzifa és faszén.” (Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Bp. 1911. 598. o.) A szénégetés tehát szokásos foglalkozás volt, a helyet ezért Szénégetőnek nevezték el.

A határ nyugati területén helyezkedik el az a földdarab, mely mind a mai napig őrzi titkát, s amelyet a nép *Berhat*nak, mások *Berhát*nak neveznek. Gróf Gyürky Ábrahám tulajdona volt, aki elkártyázta a területet. Majd Solymosi hárról visszaváltotta. Tehát feltételezhetjük, hogy *Berhát* az eredeti neve. A báró egy bizonyos bérért váltotta vissza. A „*hat*” helyet bizonyosabb a „*hát*”. Ez pedig lehetséges, mert a terület egy dombháton helyezkedik el. Régi monda fűződik a község keleti részén lévő *Bálványkő*höz is. A monda szerint egy lány ebédet vitt apjának, és a levesből útközben megette a húst. Az apja ebéd közben azt mondja a lányának: *Lányom hol a hús?* — *Nem volt abban hús.* — mondja a lány. — *De bizony volt abban,* — válaszol az apa. — *Itt válljak bálvánnyá ha vót,* — bizonygatja a lány. És azonnal kőbálvánnyá vált. A kő, a Bálvány, azóta már elsüllyedt, csak a név maradt meg. A kő helyén szántó terül el.

Nyugatra, a Cserhát előnyúlványán a *Csente* hosszú dombháta helyezkedik el. Véleményem szerint a *csende* (rözsze) szóra vezethető vissza. (Színnyei József: Magyar Tájéztató.) Fás, erdős rész ma is található rajta. A község szántóterületének jórésze itt van.

Kisterenye legrégebb települése volt az azóta már csak névben emlegetett *Klapad* puszta. A helybeliek *Kalapátnak* hívják. Külön áll a falutól. Állításomat egy felkutatott adattal igazolom. A Magyarország vármegyéi és városai c. könyvből ez áll: „*István* (t. i. *Gyürky*), akit 1726-ban az egész *Kotyháza-pusztá* biztokába, továbbá *Sóshartyán* részeibe, 1742-ben *Kis-Terenyén* egy nemesi telek birtokába, továbbá *Vásáros-Terenyébe*, és *Kalapad-pusztá* egy részébe beiktattak.”

A puszta eltűnt, de területén gazdag termőföld virágzik. Sok név a területén található növényekről nyerte nevét. Így pl. a *Kásahegy*, mely *Temető* néven is ismeretes, a rajta található kásavirágról (Bajúszos fű, *Oryzopsis* virescens) kapta nevét. Vagy az *Árvalányhegy*) az Aranyhegy középső vonulatán, a sok rajta termő árvalányhajról. (Stipa pulcherrima.)

Ugyancsak történelmi időbe nyúlik vissza a *Kozma* határnév eredete is. Ma már inkább *Gyula* néven emlegetik. Valószínű a *Kozma* családdal van összefüggésben, amely 1770-ben *Kutasó* földbirtokosa volt. Sajnos nem tudjuk, hogy a terenyei határhoz volt-e köze. Mindenestre a *Gyürky* családból *György* birt *Kutasón* földesúri joggal. A *Gyürky* család viszont *Terenyén* is megtalálható.

Hasonló bizonytalanságot árul el a *Keszleje* (Keszlejei) elnevezés is. Az etimológiai tudnivalókat a X. század közepére vezethetjük vissza. Biborbanszületett Konstantin bizánci császár egyik művében felsorolja a magyar törzsek neveit. Ezek közül a *Nyék*, *Megyer*, *Kürt*, *Gyermat*, *Tarján*, *Jenő*, *Kér*, *Keszi* ma is élnek, mint helynevek.

Másik feltételezésem szerint az elnevezés 1227-ig nyúlik vissza. Ugyanis *Karancskesz* a *Zách* család ősi fészke volt. A nemzetség tagjai közül *Kesze*, *Kázmér* és *Osl* fia *Vata* laktak itt. A határ elnevezése tehát a *Kesze* névre is visszavezethető. *Palóc* szótakeréssel a birtokos és a birtok egyaránt megkapják a személyragot. (pl. *Kezi feji*.) Ugyanígy *Keszi* eleji. A *Keszi* erdő elejét hívják így.

A *Kishalom* és *Nagyhalom* nevek problémája az egyik legnehezebb helytörténeti kérdés. A két domb lapos helyen látható, mely valószínűleg a pleistocén (dilluviális) kor szélhordta homokbukája.

Történelmi kutatások alapján a két halom keletkezését nehéz lenne eldönteni, mivel semmi biztos adatunk nincs.

Honfoglaláskori temetkezési formulákat csetleg felhozhatnánk érvül, azonban a halmok mélyét kellene feltárni. Vezérek teteme felett emeltek jelentős nagyságú dombokat, már a honfoglalás korában is. (lásd Magyarország népeinek története c. kiállítást. Bp. Nemzeti Múzeum 1962.) Ebben az esetben a két domb mesterségesen keletkezett. A Kishalom rétegei viszont természetes képződésre vallanak. A halom szó használata viszont mesterséges keletkezésre utal. A terenyei ember az összehordott anyagra mondja hogy halom.

Bronzkori képződmény lehet a határ északi részén lévő *Prédikáló* (Prégyikáló) domb. A bronzkori telepések dombtetőn, vagy annak tövében laktak. A telepet megerősítették. Az erődítés formája az volt, hogy a kétoldalról völgygel közrefogott fensík végét egy természetes nyeret kihasználva, bástyaszerű sánccal és előtte mély árokkal elvágták, valamint távolabb a dombtetőt egy arra merőleges másik sánccal is elzárták.

A többi domb közül kiemelkedő szószékformájáról kapta nevét. Régészeti szempontból érdemes lenne a területtel foglalkozni. A salgótarjáni vasút mellett van az a hatalmas rét, mely valamikor a rajta buzogó sóforrásról kapta nevét, és Sósökütként szerepel a köztudatban. A forrás már nincs meg, és a legelő jellege is megszűnt. Ma kaszálóknak használják. A kút elnevezést tehát a forrásra is használja a terenyei gazda, amint azt az előbbi példa is mutatja.

Kalapat területének déli részén van egy kis darab, amelyet *Tobókának* neveznek. Földosztásnál a gazdaságiilag elégtelen földek helyett kiadott „tódás”. A „ka” kicsinyítő képzővel ellátott „tódáska”, helyi ejtéssel „tobóka” formában vált ismeretessé.

Egyes területeknek a környezete határozta meg nevét. Erre utal a *Fehéresallya* (Fehéresallya) elnevezés. A határ keleti részén terül el. Mészköves, kopár hegy határolja. Ezért Fehéres. Az alja szó általában egy-egy magaslati rész által határolt lapos területet jelent, közvetlenül a magaslat lábánál. *Pástnak*, vagy *Paskomnak* is hívják, mert valamikor libalegelő volt. (Pást-legelő.)

A *Kis- és Nagytekevölgy* (Tekevölgy) határnév gömöri tájszólásból eredhet: A két területet szántó és dombok határolják. Meredeken felfutó része a Kistekevölgybérc. Ezzel lehet összefüggésben az elnevezés is.

A gömöri szótárban gyakori a megteker, teker szó, ahol megtáncoltat, megcsikar értelemmel bír. A szekereknek itt is sokat kell tekergetni, kerülni, míg felérnek a tetőre. Így aztán a gazdaember fanyar ejtéssel, röviden tekének, (*tekerőnek*) hívta a területet.

Számos adatot lehetne még felsorolni, s a későbbiek folyamán meg is teszem. Amennyiben ez a néhány adat is hozzájárult a helynevek közelebbi megértéséhez, a munka már nem volt hiábavaló, s a hasznossági szempont mellé még kellemes perceket is szerzett.